

Maar hoe komen we nu precies te weten waarom, hoe, wanneer, waar en voor wie een interventie werkt?

Jan O. Bijstra & E. Saskia Kunnen

But how do we really come to know why, how, when, where and for whom an intervention works?

Reactie op Stoltz, S., Londen, M. van, Deković, M., Prinzie, P., & Orobio de Castro, B. Effectiviteitsonderzoek naar Preventieve Interventies van Externaliserend Probleemgedrag op Basisscholen: Wat Werkt, voor Wie, Waarom en Hoe, Wanneer en Waar?

Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk, 51 (6), 284-287

© Garant | ISSN 2211-6273 | juni 2012

ABOUT THE AUTHORS

Dr. Jan O. Bijstra is professor at the Hanzehogeschool University of Applied Sciences in Groningen and researcher at RENN4, the organisation for schools for special education in the Northern part of the Netherlands. *E-mail:* j.bijstra@renn4.nl; j.o.bijstra@pl.hanze.nl

Dr. E. Saskia Kunnen is associate professor of Developmental Psychology at the University of Groningen. *E-mail:* e.s.kunnen@rug.nl

ABSTRACT

In this article it is argued that research on the effects of social-emotional intervention programmes for children should be carried out from a different perspective than is usually the case. Researchers should take into account the fact that when carrying out an intervention programme, this becomes part of the complex developmental process. In the article we discuss the consequences for this type of research when it carried out from a dynamic systems perspective.

KEYWORDS: Social-emotional intervention programmes, dynamic systems theory

OVER DE AUTEURS

Dr. Jan O. Bijstra is als lector verbonden aan de Pedagogische Academie van de Hanzehogeschool Groningen en als onderzoekscoördinator aan het Regionaal Expertisecentrum Noord Nederland cluster 4 (RENN4). *E-mail*: j.bijstra@renn4.nl; j.o.bijstra@pl.hanze.nl

Dr. E. Saskia Kunnen is als universitair hoofddocent Ontwikkelingspsychologie verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. *E-mail*: e.s.kunnen@rug.nl

SAMENVATTING

In dit artikel wordt beargumenteerd dat onderzoek naar de effectiviteit van sociaal-emotionele interventieprogramma's voor kinderen op een andere manier moet worden benaderd dan tot nu toe doorgaans wordt gedaan. In dit type onderzoek moet meer rekening worden gehouden met het gegeven dat een interventie onderdeel wordt van het complexe proces dat ontwikkeling heet. In het artikel wordt uitgewerkt hoe een dergelijk onderzoek eruit komt te zien wanneer het wordt vorm gegeven vanuit de dynamische systeembenadering.

KERNWOORDEN: Sociaal-emotionele interventieprogramma's, dynamische systeembenadering

In het decembernummer van 'Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk' van 2011 roeren Stoltz, Van Londen, Deković, Prinzie en Orobio de Castro een belangrijke praktijkvraag aan: wat werkt waarom, wanneer, waar, hoe en voor wie als in een school een interventieprogramma wordt uitgevoerd. Het artikel spitst zich toe op preventieve interventies voor externaliserend probleemgedrag, maar de vraag is relevant voor ieder interventieprogramma op het gebied van sociaal-emotioneel functioneren. Terecht constateren de auteurs dat in onderzoek naar effectiviteit van interventieprogramma's – als ze al worden gedaan – doorgaans alleen gekeken wordt naar de effectiviteit van de hele groep deelnemers. Bestudering van factoren die invloed hebben op de effectiviteit waardoor het programma voor het ene kind wel effectief is en voor het andere niet, wordt nog weinig gedaan.

Stoltz et al. geven met recht aan dat het belangrijk is om deze zogenaamde moderatoren nader te bestuderen. Ook pleiten zij ervoor in onderzoek meer aandacht te besteden aan de werkzame bestanddelen van interventieprogramma's, de zogenaamde mediators. Waar zij echter nauwelijks op ingaan, is op de

consequenties van hun stellingname voor de wijze waarop dit type onderzoek dan moet worden uitgevoerd. Weliswaar benoemen zij een *randomized controlled trial* onderzoek als de 'gouden standaard' voor experimenteel onderzoek naar effectiviteit, maar wellicht is er reden om af te wijken van de gebaande onderzoekspaden. In deze bijdrage willen wij een voorzet doen.

In algemene zin kan worden gesteld dat met een interventie wordt gepoogd in te grijpen in de ontwikkeling van een kind. De interventie wordt daarmee onderdeel van het complexe proces dat ontwikkeling heet. Om inzicht te krijgen in wat die interventie in het ontwikkelingsproces 'doet', moeten we daarom weten hoe dat proces werkt. Het dynamische systeemmodel (bijvoorbeeld Van Geert, 2008) biedt een theoretisch denkkader. Volgens Van Geert is ontwikkeling een iteratief proces: de toestand waarin een individu een concrete situatie (microniveau) of ontwikkelingsfase (macroniveau) ingaat, is bepalend voor die situatie of fase en resulteert in een nieuwe toestand die op haar beurt weer het vertrekpunt vormt voor de volgende situatie of fase. Bijvoorbeeld: lessen uit een agressie-

interventieprogramma kunnen worden opgevat als concrete situaties die bedoeld zijn om de ontwikkeling naar meer sociaal adequaat gedrag te stimuleren. De mate waarin dat lukt, wordt bepaald door wat Van Geert de 'toestand van het systeem' noemt. Dat systeem omvat het kind, maar ook bijvoorbeeld de klassensituatie en de ouders voor zover die invloed hebben op de 'toestand' van het kind zoals het de lessen ingaat.

Dat de 'toestand' van het kind afhankelijk is van factoren als deze, maakt dat ontwikkelingsprocessen op verschillende manieren kunnen verlopen: zij volgen doorgaans een non-lineair traject. Zo verlopen sommige eerst langzaam met vervolgens een versneling en daarna weer afnemend in snelheid; andere verlopen met sprongen en weer andere laten in het begin een achteruitgang zien. Dat laatste kan bijvoorbeeld gebeuren als het kind het hem vertrouwde agressieve gedrag in het begin van de interventie in versterkte mate laat zien, juist omdat het zijn houvast is dat in de interventie ter discussie wordt gesteld. Het volgende, wat meer uitgewerkte voorbeeld laat zien hoe het samenspel van de factoren in het systeem kunnen maken dat een agressie-interventie geen effect heeft (zie ook Bijstra, 2004).

De elfjarige Rob is agressief en dwingend en moeilijk aanspreekbaar op zijn gedrag. Hij heeft een temperamentvol karakter en een benedengemiddelde intelligentie. Vanwege zijn gedrag is hij niet populair bij zijn klasgenoten en ook zijn leerkracht heeft moeite met hem. Ouders van klasgenoten hebben liever niet dat hun kind met Rob speelt, maar de ouders van Rob zelf vinden dat hun zoon in het verdomhoekje zit en geven hem het advies: 'Als ze je klieren, verkoop je ze maar een mep.' Op een gegeven moment doet Rob via school aan een agressie-interventie mee, maar dit leidt niet tot meer sociaal adequaat gedrag. Dit kan worden verklaard door de 'toestand' waarin Rob de lessen ingaat. Ten eerste blijft zijn reputatie hem achtervolgen: de meeste klasgenoten blijven veiligheids-halve maar bij hem uit de buurt. Daarnaast

is er een aantal andere klasgenoten dat zijn zwakke plekken goed heeft leren kennen: het is een sport hem uit te dagen. Uit onmacht en vanwege zijn karakter deelt hij tikken uit en dat bevestigt de leerkracht in zijn vermoeden dat er rond Rob nog altijd problemen zijn. Wat Rob dus mogelijk in het interventieprogramma leert, vindt geen voedingsbodem en beklijft daarom niet. Wel vindt hij steun bij zijn ouders die hem nog maar eens stimuleren niet werkeloos toe te kijken, wanneer hij wordt uitgedaagd.

Het voorbeeld laat zien dat het agressieve gedragspatroon voor Rob 'aantrekkelijk' is om naar terug te keren. In termen van de dynamische systeemtheorie: het is een attractor die in stand gehouden wordt door het complexe samenspel van allerlei factoren, te weten bepaalde persoonskenmerken van Rob, opvoedingsaspecten van zijn ouders, en houding van klasgenoten en leerkracht. Het agressieprogramma wordt geacht om in dat samenspel zodanig te interveniëren dat er voor Rob een andere attractor ontstaat, namelijk één waarin hij sociaal adequaat gedrag laat zien. Gezien de complexiteit van het samenspel van factoren ligt het voor de hand dat de mate van effectiviteit van de interventie flink kan verschillen. Dit vraagt een vorm van onderzoek waarmee inzicht kan worden verkregen in deze verschillen en hoe – dat wil zeggen: langs welk traject – ze ontstaan.

Dit betekent dat onderzoek gewenst is waarin de individuele veranderingstrajecten tijdens de interventie intensief worden gevolgd. Intensief betekent in de eerste plaats een groot aantal metingen: herhaalde metingen bieden namelijk inzicht in de manier waarop verschillende factoren in het systeem elkaar versterken of afremmen. In de tweede plaats betekent intensief ook een brede informatieverzameling. Dit is noodzakelijk, omdat het door de complexiteit van het systeem niet mogelijk is om het effect van één factor te onderzoeken. Het voorbeeld van Rob toont aan dat we zicht moeten hebben op een heel scala aan factoren van het systeem om te kunnen bepalen of een interventie aanslaat of niet.

Probleem in dit type onderzoek is echter dat gedragswetenschappers het doorgaans moeten doen met relatief weinig meetmomenten, veel missende data en verlies van proefpersonen over tijd. De noodzaak van veel metingen en een brede informatieverzameling is daarom niet altijd volledig realiseerbaar. Daarom zijn methodieken noodzakelijk die geschikt zijn om kleine datasets te analyseren, bijvoorbeeld om op basis van een beperkt aantal meetpunten de mate te onderzoeken waarin er beweging zit in het systeem (variabiliteit). Ook moet met die methodieken kunnen worden bepaald of een lichte stijging in een sterk **fluctuerende** individueel traject een significante stijging is of een tijdelijke toevallige toename.

Er is een groeiend aanbod van technieken die dergelijke analyses mogelijk maken. De significantie (kanswaarde) van dergelijke analyses van rommelige, beperkte datasets kan worden onderzocht met behulp van zogenaamde permutatietechnieken of Monte Carlo simulatietechnieken. Kunnen (2011) geeft een overzicht van dergelijke analysetechnieken. Het voordeel van het analyseren van interventie-effecten op deze manier is dat meer inzicht wordt gekregen in het wat en hoe van het proces. Moderatoren geven informatie over de kans op een

positief effect van interventies, afhankelijk van de aan- of afwezigheid van bepaalde moderatoren, maar dit blijven uitspraken over kansen op groepsniveau. Individuele analyse van trajecten kan vervolgens op een specifiek en individueel niveau aangeven welk effect te verwachten is van een bepaalde ingreep op een bepaald moment in een individueel kind. Dat betekent dat we ons niet blind moeten staren op onderzoek op basis van *randomized control trials* alleen. Andere technieken zijn evenzeer nodig om een beter begrip te krijgen van de effectiviteit van interventies.

Wanneer we tot slot nog even terugkeren naar het hierboven beschreven voorbeeld van Rob: het is belangrijk om te onderzoeken hoe robuust de huidige attractor van zijn systeem is. Die robuustheid kan worden onderzocht door analyse van de variabiliteit, dus de mate waarin er beweging zit in het systeem. Als dat niet het geval is – als we te maken hebben met een robuuste attractor – dan moeten we misschien wel denken aan heel andere interventies dan een agressieprogramma. In dat geval is het zaak een ingreep te doen die kan leiden tot het verzwakken van de attractor, bijvoorbeeld door Rob over te plaatsen naar een andere klas (of andere school), omdat hij daar nog geen reputatie heeft.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Bijstra, J.O. & Nienhuis, J. (2004). Sociale vaardigheidstrainingen: voor kind én sociaal netwerk. *Psychopraxis*, 2, 55-58.
- Geert, P. van (2008). Nonlinear-complex-dynamic-systems in developmental psychology. In S. Guastello, M. Koopmans, & D. Pincus (Eds.), *Chaos and complexity in psychology – The theory of nonlinear dynamical systems* (pp. 242-281) Cambridge: Cambridge University Press.
- Kunnen, E.S. (2011). *A dynamic systems approach to adolescent development*. London: Taylor & Francis.